

Сировацький В. І.,
кандидат юридичних наук,
адвокат

СВІТОГЛЯДНІ КОНЦЕПТИ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ ЯК ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОВИХОВНОГО ВПЛИВУ НА ЛЮДИНУ

Анотація. У статті здійснено філософсько-правовий аналіз світоглядних концептів державного примусу як здійснення правовиховного впливу на людину. Обґрунтовано, що держава, застосовуючи примус, через уповноважені органи й уповноважених осіб у межах правового поля обмежує певні права та свободи осіб, що порушили закон. Завдяки цьому не лише відбувається поновлення порушеного права іншої людини чи групи людей та покарання винних, а й здійснюється позитивний вплив на суспільство загалом. Такий вплив проходить у двох напрямках: як правовиховний і правоосвітній процеси. Щодо здійснення правовиховного впливу, то застосування державою примусу до правопорушників сприяє тому, що інші члени суспільства починають розуміти, що за вчинення протиправних дій вони обов'язково будуть покарані. Тобто приходить усвідомлення невідворотності відповідальності за вчинене. Людина, яка вчинила правопорушення, має бути покарана у встановленому законом порядку, а якщо її вина не буде доведена, то вона повинна бути звільнена від відповідальності. Однак навіть особи, провину яких у вчиненні правопорушення доведено, не можуть піддаватися катуванню, жорстокому або такому, що принижує людську гідність, поводженню. Так держава показує цінність кожного, навіть тієї людини, яка, припустившись помилки, порушила закон, і спрямовує свої зусилля на формування в неї засад правослухняної поведінки та недопущення в майбутньому асоціальних проявів. Іншим аспектом застосування державного примусу є здійснення правоосвітнього процесу. Основна теза тут така: «виключне право держави на застосування примусу є спонкою для людини до підвищення рівня своєї правової освіченості». Застосовуючи примус, держава ще раз показує людині, за які проступки вона може бути покарана. Держава систематично впливає на свідомість людини, переконуючи її в необхідності правомірної поведінки, а застосування примусу виступає своєрідним ілюстративним матеріалом. Особа має дотримуватися встановлених законом норм, правил і приписів, за інших умов людина зазнає обмежень своїх прав і свобод. У разі ж правослухняної поведінки – отримує всі права та свободи і гарантії від держави щодо безпеки та захисту тощо.

Ключові слова: державний примус, світогляд, цінності, правове виховання, правова культура, держава, суспільство, людина, філософія права.

Постановка проблеми. Від часу свого утворення держава отримала виключне право на застосування примусу. В ідеалі, якщо відкинути всілякі зловживання владною верхівкою, таке право дозволило державі тримати баланс у суспільстві, виступити гарантом дотримання принципів права, показати цінність кожної людини для держави.

Поняття «державний примус» не є суто юридичним поняттям. Воно лежить на стику філософії і права, де філософська

площина допомагає висвітлити такі його аспекти, як моральні засади застосування державного примусу, особа правопорушника, причини вчинення правопорушення, співмірність призначеного покарання тяжкості вчиненого, гуманізація процесу застосування державного примусу, а правова площина визначає його види, систему форм, процедуру застосування, методи роботи з особами, до яких застосовано державний примус. Однак вивчення всіх цих аспектів має відбуватися на певних єдиних началах, засадах, які встановлюють кінцеву мету функціонування певного процесу чи явища.

Різні проблеми реалізації державного примусу в усіх сферах життєдіяльності вивчали відомі вчені, серед них такі: В. Бліхар, Т. Гарасимів, В. Гришук, Т. Дідич, Л. Заморська, Н. Коваленко, О. Котляренко, В. Кравчук, Т. Кунгурцева, М. Олексюк, В. Савенко, Г. Садовнікова, О. Слюсаренко, А. Столяренко, О. Трещова й ін.

Мета статті полягає у проведенні філософсько-правового аналізу світоглядних концептів державного примусу як здійснення правовиховного впливу на людину.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кінцевою метою процесу застосування державного примусу є припинення правопорушення та відновлення порушеного права, але поряд із цим існує ще одна мета – здійснення правовиховного та правоосвітнього впливу на суспільство загалом та людину зокрема. Цей вплив повинен ґрунтуватися на певних світоглядних концептах, які виступають своєрідним вказівником шляху до досягнення основної мети. Наприклад, на думку Г. Садовнікової, концепт – це набір уявлень, знань, асоціацій та переживань [1, с. 162]. У нашому випадку світоглядними концептами поняття «державний примус» стане сукупність уявлень, завдяки яким ми зможемо більш ґрунтовно вивчити правовиховний та правоосвітній вплив застосування державного примусу.

Виділимо п'ять концептів, які виражають світоглядну суть державного примусу. Зокрема це такі: вимоги державного примусу обов'язкові до виконання всіма членами суспільства; має виховний вплив; є одним із засобів державотворення та правотворення; виступає своєрідним мотиватором правомірної поведінки; виражає ступінь сприйняття держави, її діяльності населенням. Саме ці концепти, їх знання та використання допоможуть людині сформувати власну життєву позицію, створити моделі поведінки, які відповідатимуть її особистій системі моральних цінностей і загальним цінностям права.

Державний примус є обов'язковим до виконання всіма членами суспільства. Держава, встановлюючи закони, за якими має функціонувати суспільство, передбачила умови для гідного життя людини, а також встановила сукупність обмежень для тих, хто їх не дотримується, тим самим порушуючи баланс у державно-правовій сфері. Той, хто дотримується вимог

закону, буде свою поведінку відповідно до правових приписів, має можливість користуватися всіма благами, які держава передбачила для законослухняних громадян. І навпаки, правопорушник втрачає певні права і свободи, якими він володів до того, окрім правових обмежень, стикається з осудом суспільства. Отже, «державний примус – єдиний, який може застосовуватися від імені всього суспільства до будь-яких осіб, що перебувають на території держави, а також включає заходи, які не можуть використовувати інші соціальні суб'єкти» [2, с. 93]. Держава має виключне право на застосування примусу на своїй території. Таке право їй делегувала сама людина, отримавши навзаєм беззаперечні гарантії щодо дотримання своїх прав і свобод. Ніхто не може самостійно карати правопорушників, окрім держави (через діяльність компетентних органів і уповноважених осіб). Особа, яка порушила норми права і вина якої доведена у визначеному законом порядку, має підкоритися законним вимогам держави. Тим самим вона визнає авторитет держави, а держава демонструє суспільству наявність дієвих засобів та механізмів для утримання балансу і стабільності.

Державний примус має виховний вплив на населення. Державний примус застосовують до осіб, які допустили у своїй поведінці порушення правових норм. Накладення певних обмежень на правопорушника, постійна психопрофілактична робота з ним покликані зробити поведінку людини правомірною, сформувати в неї свідоме бажання вчиняти відповідно до вимог закону. Над «вихованням» правопорушників працюють вчені-теоретики, проводячи дослідження та на їх основі розробляючи численні методики, що повинні покращити якість роботи з такою категорією населення; психологи, соціальні педагоги. Часто основним завданням є з'ясування мотивів, причин, що спонукали людину до неправомірної поведінки, та подальша робота над їх викориненням зі свідомості та закладення тих основ, які формуватимуть правослухняну поведінку. Однак водночас здійснюється і своєрідний виховний вплив на інші категорії населення. Якщо держава виконує взяті на себе зобов'язання щодо гарантування безпеки та захисту людини, її прав і свобод, то людина зможе звернутися до компетентних органів за відновленням свого порушеного права і таке право буде відновлене в найкоротший термін, а порушник буде покараний відповідно до чинного законодавства. Люди усвідомлюють невідворотність покарання за вчинене правопорушення, бачать негативні наслідки протиправних дій не лише для потерпілого зокрема та суспільства загалом, а й для самого правопорушника, осуд, який демонструє суспільство до такої особи, та в більшості дотримуються правомірних моделей поведінки. Отже, виховний вплив державного примусу здійснюється не цілеспрямовано, а ніби опосередковано, через отримання інформації про негативні наслідки, яких зазнали інші особи через недотримання вимог закону та свою неправомірну поведінку.

Державний примус є одним із засобів державотворення і правотворення. Застосовуючи до порушників закону заходи примусу, держава демонструє свою спроможність захистити людину, відновити її порушене право та наявність засобів і сил, щоб покарати порушника. Люди, які бачать рівність усіх перед законом, готовність держави захистити кожного, чия свобода або право були порушені, процеси, що наближають до утвердження ідеалів правової держави та громадянського суспільства, прагнуть стати повноцінними суб'єктами

державотворення та правотворення. Процеси державотворення і правотворення відбуваються у зв'язку з розвитком суспільства. Людина прагне поліпшити своє життя, так з'являються нові сфери людської діяльності та потреба правового регулювання відносин між людьми всередині таких сфер. Спершу з'являється соціальна норма як шаблон поведінки людини в певній сфері чи життєвій ситуації, виникає потреба правового закріплення такої норми чи їх сукупності. «Нові соціальні норми виникають і розвиваються в результаті повсякденної поведінки людей, детермінуються особливостями всезагального зв'язку соціальних явищ відповідної історичної епохи, адже функціонування і розвиток будь-якого суспільства супроводжується змінами соціальних норм, котрі не можуть постійно знаходитися у статичному стані за невинно змінних умов життя суспільства» [3, с. 229]. Зі зміною соціальних норм змінюються і правові норми. Саме людина виступає ініціатором цього процесу та виражає своє бажання за допомогою сукупності дій та вчинків, які становлять поведінку. Своєю поведінкою, що будується на основі осмисленої системи морально-етичних цінностей і отриманих правових знань, людина робитиме особистий внесок у розбудову держави та права. А прагнення до отримання нових знань у державно-правовій сфері допоможе на основі аналізу розуміти, чи доцільним є те або інше нововведення для держави і права загалом та людини зокрема, чи воно матиме негативні наслідки. На основі цього правовими методами боротися за його утвердження або скасування. Сильна держава зацікавлена у громадянах, які є повноцінними суб'єктами державотворення та правотворення. Саме людина, яка свідомо стоїть на позиціях верховенства права, поваги до держави й інших людей, має власну чітку усвідомлену позицію, буде брати активну участь у таких процесах.

Державний примус виступає своєрідним мотиватором правомірної поведінки. Застосування державного примусу стимулює людину до правомірної поведінки. Знаючи, що за певні неправомірні дії чи вчинки до неї буде застосовано державний примус і накладено певні обмеження, людина задумується над їх законністю або незаконністю, зважуватиме, чи виправданим буде «ризик», пов'язаний із конкретним неправомірним учинком. Водночас людина, яка не допускає порушень закону, може користуватися всіма благами, правами та свободами, які надає їй держава. Наявність таких благ і можливість послуговування ними мотивує людину дотримуватися правових вимог, будувати відносини з іншими людьми та державою відповідно до чинних норм у межах правового поля, а найголовніше, уникати вчинків, за здійснення яких її права та свободи будуть обмежені або її зовсім їх позбавлять. Кожний учинок окремої людини є наслідком певних її бажань чи потреб, роздумів над цим, зіставлення з особистою системою цінностей та власне дією.

Державний примус виражає ступінь сприйняття держави, її діяльності населенням. Поведінка людини є своєрідною відповіддю на ставлення до неї інших людей, держави. Негативне ставлення породжує негатив у відповідь, а позитивне, навіть за умови виникнення певних суперечливих ситуацій, – спонукає до пошуку компромісів для подальшого діалогу. Кількість правопорушень і частота застосування державного примусу виступають своєрідним мірилом сприйняття держави та її діяльності населенням. У державах, де високий рівень життя населення та значна кількість людей, що мають

достатній рівень правової освіти, показники злочинності та частота застосування державного примусу значно нижчі, ніж у державах, де більшість населення живе на межі виживання і має лише приблизні уявлення про свої можливі права та свободи або такі знання просто відсутні. У розвинутих державах люди знають свої права, використовують правові засоби для досягнення своїх цілей. Наприклад, якщо частина населення невдоволена певним рішенням влади, то вони законним шляхом борються за його скасування чи доопрацювання доти, поки зміст не влаштуватиме обидві сторони – і владу, і громадян. Якщо держава дотримується встановлених правових норм стосовно людини, то і людина у відповідь також прагнучиме дотримуватися закону. За умови, що держава не виконує своїх обіцянок стосовно надання людині можливостей для задоволення своїх базових потреб, людина шукатиме шляхи для цього в обхід закону. А це завдасть державі шкоди, порушить баланс у суспільстві. Поведінка людини є своєрідною реакцією на середовище, що її оточує. Прикладом цього може виступати поведінка людей, які в дитинстві систематично зазнавали насильства, жили в сім'ях, що вели асоціальний спосіб життя, стикалися з булінгом. Такі люди в майбутньому з великою ймовірністю допускать порушення закону, встановлених правил і норм поведінки. І державі доведеться докласти значних зусиль, щоб їхня поведінка стала відповідати морально-етичним та правовим цінностям, а певні дефекти правосвідомості почали зникати. Першопричиною виникнення таких дефектів є недоліки, упущення у сфері морального виховання. На думку А. Столяренка, дефекти правосвідомості сприяють розвитку злочинності. «Це, – як зазначає вчений, – призводить до нестійкої поведінки та її орієнтації на норми найближчого, більшою мірою негативного мікросередовища, що сприяє й не осуджує найрізноманітніші аморальні вчинки та правопорушення. Унаслідок цього індивід, будучи не у стані надавати правильну правову оцінку тим чи іншим вчинкам, не знаючи законних способів вирішення життєвих труднощів, долучається до прийнятного в цьому середовищі стилю поведінки, розпочинає порушувати моральні і правові норми» [4, с. 252; 5, с. 104–107; 6]. Те саме відбуватиметься і в межах держави як макросередовища життя людини. Якщо держава не виконує взятих на себе зобов'язань щодо гарантування безпеки та захисту людини, створення умов для задоволення її основних потреб і формування особистості, то людина не сприйматиме державу як гаранта соціального благополуччя та захисника. Її поведінка демонструватиме негативне ставлення до держави, її законів, певних ініціатив. Таке негативне ставлення знайде вираження в неправомірній поведінці, що може призвести навіть до вчинення людиною злочинів.

Злочинність, безперечно, має негативні наслідки для суспільства. Так, «соціальні наслідки злочинності можуть бути диференційовані на: політичні, економічні, соціальні та особистісні. Політичні наслідки проявляються у двох основних аспектах. По-перше, <...> злочинність відриває певну частину громадян від участі в керуванні справами суспільства, віддаляючи їх від активного суспільно-політичного життя. По-друге, самим фактом свого існування наслідки злочинності продукують шкоду авторитету держави <...>. Економічні наслідки полягають, у першу чергу, у відриві певного контингенту працездатних осіб від процесу виробництва й недоодержання,

в остаточному підрахунку, конкретної частки сукупного суспільного продукту.

Будь-які порушення закону породжують необхідність застосовувати державний примус. Чим більша кількість правопорушень, тим більша частота застосувань державного примусу. Вчинення правопорушень є своєрідним протестом проти держави, її діяльності. Тому велика кількість застосувань державного примусу змушує задуматися, у першу чергу, над рівнем життя населення, чи загальнодоступними є можливості для вільного розвитку особистості, чи правильно здійснюється правовиховний вплив на суспільство загалом та конкретні групи населення зокрема, чи правові цінності є лише задекларованими або ж вони дійсно є основою законодавства та визначають ставлення держави до людини (навіть того, хто порушив закон). Відповіді на ці запитання стануть своєрідними орієнтирами на шляху вдосконалення правового регулювання відносин в системах «людина – людина» та «людина – держава».

Висновки. Отже, державний примус здійснює правовиховний та правоосвітній вплив на суспільство. Такий вплив стає можливим завдяки філософсько-правовим константам, які наповнюють поняття «державний примус» конкретним змістом. Його роллю стає не лише покарання порушника та відновлення прав потерпілого, а й формування відносин у системах «людина – людина» та «людина – держава» на засадах морально-етичних та правових цінностей.

Здійснення такого впливу має відбуватися з урахуванням філософських знань, тобто знань світоглядного характеру. Через використання такого комплексу знань процеси правовиховного та правоосвітнього впливу стануть двосторонніми: держава впливатиме на людину і людина впливатиме на державу шляхом активної участі у процесах державотворення та правотворення.

Завдяки правильному впливу держави в напрямках правового виховання та правової освіти населення стане можливим зменшення кількості застосувань державного примусу; формування у громадян поваги до держави і права; збільшення числа осіб, які мають чітку громадянську позицію, готові обстоювати її правовим способом. Людина ж усвідомить необхідність учиняти правомірно, не порушувати закон, перед здійсненням певних учинків «працюватиме» із системою особистих моральних цінностей та загальних цінностей права, що спонукатиме її до подальшого розвитку.

Література:

1. Садовнікова Г. Співвідношення категорій концепт, поняття і значення у когнітивному термінознавстві. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. 2014. Т. 17. № 1. С. 156–164.
2. Трещова О. Теоретико-правові засади державного примусу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 19. С. 92–98.
3. Гарасимів Т. Поняття «поведінка» та «діяльність» як основа філософії девіантної поведінки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 824. С. 228–232.
4. Столяренко А. Юридическая педагогика : курс лекций. Москва : ЭКМОС, 2000. 496 с.
5. Тимошенко В. Примус як мотив поведінки. *Право України*. 2007. № 6. С. 104–107.
6. Свириденко Г. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.

Syrovackyi V. World outlook concepts of state coercion as a legal influence on a person

Summary. The article deals with the philosophical and legal analysis of the ideological concepts of state coercion as a legal influence on a person. It is justified that by applying coercion, the state, through authorized bodies and authorized persons, within the legal field limits certain rights and freedoms of persons who violated the law. Due to this, not only is the process of restoration of the violated rights of another person or group of people and the punishment of the guilty, but also a positive impact on society as a whole. Such influence goes in two directions: both law and law education processes. Regarding the exercise of law enforcement influence, the use of coercion by the state on offenders contributes to the fact that other members of society are beginning to understand that they will be punished for committing illegal acts. That is, there comes an awareness of the inevitability of responsibility for what has been done. The person who committed the offense must be punished in the manner prescribed by law, and if his guilt is not proved, he should be released from liability. However, even persons proven guilty of committing an offense

cannot be subjected to torture, cruel or degrading treatment. Thus, the state shows the value of everyone, even the person who, having made mistakes, violated the law, and directs his efforts to form in her the basis of right-wing behavior and to prevent in the future asocial manifestations. Another aspect of applying state coercion is the implementation of the law-enforcement process. The basic thesis here is: "The exclusive right of the state to use coercion is an incentive for a person to increase his or her legal education". Applying coercion, the state once again shows the person for what offenses he may be punished. The state systematically infuses the human consciousness, convincing it of the need for legitimate behavior, and the use of coercion acts as a kind of illustrative material. The person must follow the rules, rules and regulations established by law, otherwise the person is subject to restrictions on his rights and freedoms. In the case of law-abiding behavior – it receives all rights and freedoms and guarantees from the state in security and protection, etc.

Key words: state coercion, world outlook, values, legal education, legal culture, state, society, man, philosophy of law.